

نادره کار عرصه کتابداری در گذشت

محمد فرحزاد

گفته شیرین تعاونی در *راهنمای دانش آموختگان کتابداری ایران ۷* نفر دکترای کتابداری در ایران شاغل بوده‌اند. (ص ۷)

در همین سال به سمت رئیس مدرسه عالی ایران زمین منصوب می‌شود. این مدرسه رشته کتابداری داشت و بعد از ۱۳۵۹ منحل و کتابخانه آن هم به برخی از نهادهای انقلابی و اسلامی واگذار می‌شود.

در ۱۳۵۸ به مشهد منتقل شد و در دانشگاه آزاد ایران مرکز مشهد به ادامه خدمت مشغول شد. از ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۵ به دلیل جوسازی و اتهامات واهی خانه‌نشین و منتظر خدمت می‌شود. دکتر آزاد با اعتراض به این حکم و سرانجام حکم دیوان عدالت اداری و تأیید مقامات مسئول در ۱۳۶۵ به خدمت باز می‌گردد و یک سال به تدریس می‌پردازد. بار دیگر در ۱۳۶۶ به دلیل کینه و عنادهای بی‌پایه از خدمت اخراج و تا سال ۱۳۶۹ که بنا به دعوت چندین دانشگاه پس از مصاحبه هیئت ممیزه و گزینش استاد به استخدام دانشگاه فردوسی مشهد در می‌آید، خانه‌نشین می‌شود.

آن بزرگوار به گونه‌ای تحت فشار و تهمت‌های ناروا بود که در نوشته‌ای اعتراف کرده است: «از دیدگاه عقیدتی شیعه اثنی عشری زاده شدم و در این کیش هستم و خانواده‌ام مذهبی و پایبند به اصول و عقاید دین مبین اسلام می‌باشند و...» (کتاب *ماه کلیات*، ش ۷۱، آبان ۱۳۸۲، ص ۶).

دکتر آزاد میان سال‌های ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۹ دست به کار ترجمه آثار مهمی در فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی می‌شود. این آثار به همت مؤسسات پژوهشی و انتشاراتی آستان قدس رضوی منتشر شده است. در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی هم اغلب آثار مرتبط با مباحث نظری، فلسفی و تاریخی مهم و درسی را به خامه خود ترجمه می‌کند.

ارتقای گروه کتابداری دانشگاه فردوسی مشهد از کاردانی به کارشناسی و به تدریج دریافت مجوز کارشناسی ارشد و بعد هم جذب دانشجو در مقطع دکتری موجب شد که دکتر آزاد از ۱۳۶۹ به عضویت هیئت علمی آن‌جا در آید و تا سال ۱۳۸۷ که بازنشسته شد در آن دانشگاه به تربیت نیروی انسانی در این حوزه اهتمام ورزد. شماری از این دانش‌آموختگان به تازگی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی جذب شده‌اند و اکنون برخی از آن‌ها استادان خوبی در این حوزه هستند.

استاد آزاد از آن پس هم تا چندی پیش از عود بیماریش در دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه پیام‌نور به تدریس ادامه داد.

تجربه همکاری نزدیک راقم این سطور با دکتر آزاد و بهره‌مندی از دانش ایشان به سه دوره باز می‌گردد: دوره اول از ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۱ در دانشکده علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد که بنده کتابدار آن‌جا بودم، دوره دوم از ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۴ در مؤسسه مطالعاتی و پژوهشی عاشورا که طرح پژوهشی تاریخچه کتابخانه‌ها در ایران دوره اسلامی در جریان بود و دوره سوم به همکاری ایشان با مرکز خراسان‌شناسی و طرح دایرةالمعارف آستان قدس رضوی از ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۰ باز می‌گردد، که بنده از آن زمان تا امروز همکاری این طرح هستم.

دکتر اسدالله آزاد، محقق و مترجم توانا و استاد بازنشسته دانشگاه فردوسی مشهد در ۲۹ اسفند ۱۳۸۸ در پی یک دوره کوتاه نارسایی مغزی و قلبی در گذشت.

وی در سال ۱۳۲۶ ش در زاهدان متولد شد. پدرش از اهالی روستای «مود» بیرجند و از بنیان‌گذاران آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان بود و مادرش آموزگار است.

دوره ابتدایی را به سال ۱۳۳۷ و دبیرستان را در ۱۳۴۳ در زاهدان به پایان برد. مدرک لیسانس را در رشته زبان و ادبیات انگلیسی به سال ۱۳۴۸ از دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد اخذ کرد.

خدمت نظام وظیفه او همزمان با اوج‌گیری مبارزات سیاسی با رژیم بود. وی در این وقت دوره سربازی را در بیرجند سپری می‌کرد که به دلیل مبارزات سیاسی دستگیر و در مشهد زندانی می‌شود. عاقبت دوره خدمت سربازی را در ۱۳۵۰ به پایان می‌برد.

در خرداد ۱۳۵۰ با سمت کارشناس علوم اجتماعی به استخدام وزارت علوم و آموزش عالی درآمد. در همین زمان در آزمون فوق لیسانس کتابداری دانشگاه تهران قبول شد.

در سال ۱۳۵۳ با رتبه ممتاز این دوره را به پایان برد. عنوان پایان‌نامه وی «فهرست‌نویسی مواد دیداری و شنودی» به راهنمایی پوری سلطانی بود.

دوست و همکار دیرین مرحوم آزاد که هم در دوره کارشناسی با وی بود و هم در کارشناسی ارشد، دکتر عباس حزی است که تا پایان عمر روابط علمی دوستانه‌ای با هم داشتند و در نوشته‌های مرحوم دکتر آزاد از این روابط دوستانه یاد کرده است (کتاب *ماه کلیات*، ش ۷۱، آبان ۱۳۸۲، صص ۷-۶).

بسیاری دیگر از مترجمان و محققان نامی ایران و پیشگامان و استادان عرصه کتابداری هم در این وقت با وی هم کلاس و هم دوره بودند: عبدالحسین آذرنگ، بهاء‌الدین خرمشاهی، کامران فانی، نورالله مرادی و... در این‌جا باید به همه این استادان بابت ضایعه از دست دادن دوست و همکار دیرینشان تسلیت گفت. آزاد در ۱۳۵۵ به دلیل کسب رتبه ممتاز در دوره فوق لیسانس کتابداری موفق به اخذ بورس برای تحصیل در دوره دکتری می‌شود. وی در این سال برای ادامه تحصیل عازم دانشگاه پیتمبورگ در پنسیلوانیای آمریکا شد. او از نادر دانشجویان ایرانی است که موفق می‌شود این دوره را طی دو سال و نیم به پایان ببرد.

عنوان پایان‌نامه دکتری وی «رضایت از کار کمک کتابداران: بررسی تطبیقی بخش‌های خدمات فنی و عمومی ۹ کتابخانه دانشگاهی منتخب امریکا» به راهنمایی پروفیسور تامس گالوبین به سال ۱۹۷۸ بود.

اسدالله آزاد با آن که امکان کار و اشتغال برای وی در ایالات متحده فراهم بود در خرداد ۱۳۵۷ به ایران بازگشت. در این زمان اودر شمار اندک تحصیل‌کرده‌های دکترای کتابداری شاغل در ایران بود. در سال ۱۳۵۷ به

آخرین دیدار ما در ۱۸ آذر ۱۳۸۸ اتفاق افتاد. روز بزرگداشت استاد دکتر فتاحی در دانشگاه فردوسی مشهد بود. افزون بر احوال‌پرسی معمول، خوش و پیش‌گرمی صورت گرفت. یادش و نامش جاودانه باد.

دکتر آزاد هدف از پای نهادن به رشته کتابداری را در نوشته‌ای این چنین آورده است: «فرارگرفتن در این محیط بر علم و دانش این‌جانب خواهد افزود و شاید بتوانم کمکی به سایر دوستان در رشته‌های دیگر در شناساندن آنان به منابع علمی رشته‌هایشان باشم». (کتاب ماه کلیات، ش ۷۱، آبان ۱۳۸۲، ص ۷).

او این رویه و روش را در طول زندگی پرثمرش پیش روی داشت و از هیچ کمکی به افراد یا مؤسسات علمی دریغ نمی‌ورزید. در دوره‌ای که خانه‌نشین بود دانشجویان را برای آموزش به منزل دعوت می‌کرد و در دوره اشتغال هم به همه مؤسسات پژوهشی کمک علمی و پژوهشی می‌کرد. راقم این سطور دکتر آزاد را فردی صادق، با پشتکار، علاقه‌مند و از پیشگامان کتابداری و اطلاع‌رسانی نوین ایران می‌دانم. از خداوند برای خانواده‌اش شکیبایی و برای اصحاب این رشته تداوم راهش را آرزومندم. ای کاش در زمان حیاتش قدرش را می‌دانستند و زمانه چونین جور و جفا در حق این استاد بزرگ روا نمی‌داشت.

سیاهه آثار دکتر آزاد بسیار بلند بالاست. برای آشنایی با کارنامه علمی این استاد بزرگ فقط به ذکر عناوین کتاب‌های تألیفی و ترجمه شده ایشان در دو بخش الف) حوزه فرهنگی اسلامی و ایرانی و ب) حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی اکتفا کرده‌ام:

الف) ترجمه در حوزه فرهنگ اسلامی و ایرانی

□ ادبیات کلاسیک فارسی / آرتور جان آربری. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۷۱. ۴۸۰ ص.

□ تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام / فرانتس روزنتال. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۶۸ - ۱۳۶۵. ۲ ج.

□ حقیقت دینی دوران ما / ویلیام مونتگمری وات. تهران: نشر کتابدار، ۱۳۸۴. ۱۱۳ ص.

□ خوشنویسی و فرهنگ اسلامی / آنه ماری شیمل. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۶۸. ۳۴۷ ص. چاپ دیگر: بهنشر، ۱۳۸۲.

□ زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان / کلارا کالیور رایس. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۶۶. ۲۸۲ ص. چاپ دیگر: نشر کتابدار، ۱۳۸۳.

□ سقوط بغداد و حکمروایی مغولان در عراق (میان سال‌های ۱۲۵۸ - ۱۳۳۵ میلادی) / پی‌نن رشیدوو. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۶۸. ۳۳۳ ص.

□ عرفان عارفان مسلمان / رینولد الین نیکلسون. ویرایش و تعلیقات علی نقوی‌زاده. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۲. ۳۵۸ ص.

ب) حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی

□ اطلاعات و ارتباطات جهانی: مرزهای نو در روابط بین‌الملل / حمید مولانا. ترجمه اسدالله آزاد، محمد حسن‌زاده، مریم اخوتی. تهران: کتابدار، ۱۳۸۴. ۳۳۴ ص.

□ اطلاعات و ارتباطات: مفاهیم، نظریه‌ها و جغرافیای سیاسی / اسدالله آزاد. تهران: کتابدار، ۱۳۸۶. ۲۱۹ ص.

□ تاریخ و فلسفه کتابداری / آجیت کومار موکهرجی. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۶۸. ۲۳۴ ص. چاپ دیگر: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۷۵. ایضاً: تهران: نشر کتابدار، ۱۳۸۲.

□ شناخت و کاربرد روش تطبیقی در علوم کتابداری / سیلوا سیمسووا، مونیک مکی. ترجمه اسدالله آزاد. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۱. ۱۱۲ ص.

□ شیوه نگارش و نشر مقالات علوم پزشکی، چگونه یک مقاله پزشکی را بنویسیم و آن را منتشر کنیم / ادوارد ج. هوث. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۱۳۶۷. ۳۸۸ ص.

□ کتابخانه‌ها و کتابداران در عصر الکترونیک / فردریک ویلفرد لنکستر. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۶۶. ۳۰۰ ص.

□ مبانی فلسفه کتابداری آموزشی / جان. م. کرایست. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۶۵. ۱۹۴ ص.

□ مجموعه‌سازی، پیدایش، گزینش و گسترش مواد کتابخانه‌ای / ریچارد ک. گاردنر. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۶. ۴۶۰ ص.

□ مفاهیم بازاریابی اطلاعات / میراندا لی پائو. ترجمه اسدالله آزاد، رحمت‌الله فتاحی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹. ۵۰۰ ص.

برای برخورداری از نظریه‌ها، شرح احوال تفصیلی و سیاهه مقاله‌های ترجمه شده و تألیفی و آثار ویراسته شده و خیل پایان‌نامه‌های فوق لیسانس و دکتری که به راهنمایی ایشان به انجام رسیده، در وهله اول به سایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (www.nlai.ir) و در وهله دوم به منابع این مقاله در ذیل رجوع شود.

منابع و مأخذ

۱. شریف مقدم، هادی. زندگینامه کتابداران خراسان. گردآورندگان: هاله فرزانه حسن‌زاده، راحله داروغه، ملیکا دهقان، فرناز فرازی. مشهد: کتابخانه رایانه‌ای، ۱۳۸۵. صص ۲۰ - ۱۲.

۲. کامور بخشایش، جواد. «آزاد، اسدالله» در فرهنگ ناموران معاصر ایران. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی. تهران: سوره مهر، ۱۳۸۱. ج ۱، صص ۱۲۴ - ۱۲۳.

۳. نوروزی چاکلی، عبدالرضا. «کتابخانه‌های عصر الکترونیک: نقش میانجی از سوی تولیدکننده به مصرف‌کننده: گفت و گو با دکتر اسدالله آزاد». کتاب ماه کلیات، ش ۷۱ (آبان ۱۳۸۲)، صص ۱۷ - ۴.

در نگارش شرح احوال دکتر آزاد راقم این سطور بیشترین بهره را از این مقاله برده‌ام. در این مصاحبه مرحوم دکتر آزاد به صراحت درباره زندگی، نظریه‌ها و آثارش سخن گفته است.

۴. بجان واسیلیان، هامو. راهنمای دانش‌آموختگان کتابداری ایران. ویرایشگر: شیرین تعاونی (خالقی). تهران: مرکز خدمات کتابداری، ۱۳۵۷. ص ۴.

درگذشتگان

رضا کرم‌رضایی (متولد ۱۳۱۶ سُنقرآباد کرمانشاه - درگذشت فروردین) از بازیگران پیشکسوت تئاتر و سینمای ایران بود. وی هُنرآمُوختَه هنرستان هنرپیشگی تهران و انستیتو فیلم دانشگاه مونیخ بود. کرم‌رضایی علاوه بر بازیگری و نویسندگی و تدریس تئاتر چند نمایشنامه را نیز به فارسی ترجمه کرده است: *ارباب پوتیلا* و *نوکرش ماتی، هوراتی‌ها و کوراتی‌ها*؛ *روشنایی در تیزیس* هر سه از برتولد برشت، *رویای امریکایی* / *ادوارد آلبی*، *تشنگی و گشنگی* و *مستأجر جدید* هر دو اثر از اوژن یونسکو.

محمدرضا جلالی نائینی (متولد ۱۲۹۵ در نائین - درگذشت فروردین) جلالی نائینی بعد از پایان تحصیلات دانشگاهی وارد دستگاه قضایی شد، اما پس از مدت کوتاهی آن جا را ترک کرد و به وکالت پرداخت. پس از شهریور ۲۰ آغاز به کار مطبوعاتی کرد و به سیاست نیز وارد شد. وی جزو متخصصین در دربار به زعامت دکتر مصدق بود که بعداً به تشکیل جبهه ملی انجامید. در روزنامه *باختر* امروز هم فعال بود. پس از ۲۸ مرداد از صحنه سیاست کناره رفت و به کار وکالت پرداخت و یک دوره هم رئیس کانون وکلا شد. در انتخابات هفتمین دوره سنا به این مجلس راه یافت و در سال ۵۷ در این مجلس نقش اقلیت مخالف دولت‌ها را داشت.

وی در کنار کارهای سیاسی و مطبوعاتی از پژوهش و تألیف کتاب غافل نبود و در حوزه مسائل مربوط به اسلام و هند آثاری تألیف، تصحیح و ترجمه کرد. *تاریخ جمع قرآن کریم*، *فرهنگ سنسکریت - فارسی*، *هند در یک نگاه*، *تصحیح الملل والنحل* شهرستانی، تصحیح ترجمه‌های قدیمی *مهابارات* و *اوپانیشاد* و ترجمه گزیده‌ای از ریگ ودا از جمله آثار اوست.

فرهاد هالیدی (متولد ۱۹۴۶ دویلین - درگذشت آوریل ۲۰۱۰ بارسلون). پژوهشگر و نویسنده. دکترای خود را در رشته تاریخ بین‌الملل از مدرسه اقتصاد لندن گرفت. رساله دکترایش دربارهٔ یمن جنوبی بود. از ۱۹۸۵ تا ۲۰۰۸ در همان مدرسه به تدریس روابط بین‌الملل پرداخت و در سال ۲۰۰۲ به عضویت آکادمی بریتانیا برگزیده شد. او که به گرایش چپ مستقل تعلق داشت آثار متعددی دربارهٔ مسائل روابط بین‌الملل، جغرافیای سیاسی، اسلام و خاورمیانه نوشت. بیش از ۲۰ کتاب و صدها مقاله از او برجا مانده است. به چند زبان تسلط داشت و از جمله فارسی و عربی می‌دانست. *اسلام و اسطوره رویارویی، انقلاب و سیاست جهان و ملت و دین در خاورمیانه* برخی از کتاب‌های اوست. *ایران: دیکتاتوری و توسعه* (ترجمه فضل‌الله نیک‌آیین)، *تکوین دومین جنگ سرد جهانی* (ترجمه هرمز همایون‌پور)، *عربستان بی‌سلاطین* (ترجمه بهرام افراسیابی) و *انقلاب در افغانستان* از ترجمه‌های فارسی آثار هالیدی است.

محمد خوانساری (۱۳۰۰ - درگذشت اسفند ۱۳۸۸). خوانساری متولد اصفهان بود و پس از تحصیل در رشته فلسفه و علوم تربیتی دبیر دبیرستان شد. سپس با نظر دکتر سیاسی به عنوان دبیر به دانشکده ادبیات دانشگاه تهران منتقل شد. در سال ۱۳۴۰ در رشته منطق و فلسفه از دانشگاه پاریس دکترا گرفت و در سال ۱۳۶۱ پس از ۲۷ سال تدریس بازنشسته شد. مرحوم خوانساری کتابی درسی برای درس منطق دبیرستان‌ها نوشته است. کتاب *منطق صوری* مشهورترین اثر اوست که جلد نخست آن برای اولین بار در سال ۱۳۳۸ و جلد دومش در سال ۱۳۵۲ منتشر شد. در چاپ‌های اخیر آن دو مجلد در یک جلد بود. شمار دفعات چاپ این کتاب تا امروز نزدیک به ۳۰ بار است. *فرهنگ اصطلاحات منطقی* تألیف دیگر دکتر خوانساری است که نخستین بار در سال ۱۳۵۶ منتشر شد. در این مورد ذکر خاطره‌ای بی‌مناسبت نیست. سال‌ها پیش روزی بیژن جلالی و سعیدی سیرجانی صحبت می‌کردند و حرف به احمد فرید کاشید. جلالی عقیده داشت فرید در حوزه‌هایی حرفی برای گفتن دارد، اما سعیدی مخالف بود. از جمله گفت از فرید خواسته بوده که فرهنگ اصطلاحات منطقی به سفارش بنیاد فرهنگ ایران بنویسد و فرید پذیرفته ولی پس از گذشت مدتی کاری انجام نداده. وی گفت این کار را به خوانساری پیشنهاد داده و آن مرحوم هم سر وقت کار را شسته و رفته تحویل داده است.

علاقه‌مندان برای اطلاع بیشتر از زندگی و آثار خوانساری می‌توانند این دو کتاب را ببینند: *جشن‌نامه استاد دکتر محمد خوانساری*، به کوشش فرهنگستان زبان و ادب فارسی، زیر نظر حسن حبیبی و *زندگی‌نامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر محمد خوانساری* (انجمن آثار و مفاخر فرهنگی).

ف. ۱.

کیوان سپهر (متولد ۱۳۱۸ شیراز - درگذشت فروردین) و از سال‌های پایانی دهه ۱۳۴۰ به کار در نشریاتی چون *نگین*، *تماشا* و سپس *روزنامه کیهان* پرداخت. در اواسط دهه ۶۰ به نشر کتاب پرداخت و نام نشر پرواز را برای آن برگزید. در ظرف چند سال فعالیت انتشاراتی کتاب‌هایی چاپ و منتشر کرد که در تولید آن‌ها ذوق و سلیقه به کار رفته بود. *زرتشت: سیاستمدار یا جادوگر*، *چنین کنند بزرگان*، *تاریخ فلسفه غرب*، *شأن علم* از جمله کتاب‌های نشر پرواز بود. شادروان سپهر مدتی نیز با نشریه *کتاب هفته* همکاری قلمی داشت.

منصور خاکسار (متولد ۱۳۱۷ - درگذشت اسفند ۱۳۸۸ در لس آنجلس). شاعر و نویسنده، سال‌ها بود در خارج از ایران می‌زیست و چندین مجموعه شعر از جمله *شماره‌های شب* و *سرزمین شاعر* از او منتشر شده است. وی در دهه ۴۰ سردبیر نشریه *هنر و ادبیات جنوب* بود.